

Kovács Gábor:¹ *Elitek, értékek, félelmek, feladatok és az önbizalom - Bibó elitelmélete Erdélyről szóló írásának apropóján*²

Abstract

Gábor Kovács: *Elites, values, fears, tasks and the self-confidence – The elite-theory of Bibó in connection of his writing on Transylvania*

The paper reconstructs the genesis of Bibó's elite-theory in the context of his oeuvre. Bibó started his intellectual carrier as a promising philosopher of law. His doctoral dissertation reflected the influence of the neo-Kantian philosophy of law. In the mid-thirties his interest turned to political science, historiography and sociology. The elite-theory of Bibó had been connected with value-theory. Value-perception, according to his theory has priority over interest-perception, consequently he rejected the vulgar-Marxist doctrine concerning the priority of interest-perception over value-perception. Elites, in his theory, are the creators, maintainers and distributors of ethical and social values. Having failed this task their self-confidence shatters and they escape into pretence activities. This a conspicuous sign of the crisis of the elites.

Key words: elite-theory, value-perception, interest-perception, self-confidence, elite-crisis.

Bibó 1940 után Kolozsváron tanított egyetemi magántanárként, amikor a második bécsi döntés után visszaköltözött a szegedi egyetem. Szegeden tanult jogfilozófiát, Horváth Barnának volt a tanítványa. Pályájának érdekes szakaszában volt ebben az időszakban; az első alkotói korszakában, amit a jogfilozófiai irányultság jellemzett. 1935-ben *Kényszer, jog, szabadság* címmel írta neokantiánus ihletésű doktori disszertációját, és francia, német nyelven jelentek meg különböző írásai, részben a jogfilozófia, részben pedig a nemzetközi jog tárgyköréből.

---

¹ A szerző az MTA BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

² Jelen írás *A magyar filozófiatörténet narratívái (1792–1947)* című, K104643-as számú OTKA-projekt keretében készült, s a *X. Filozófus Nyílt Napok* alkalmával Kolozsváron 2015. május 8-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

Úgy nézett ki, hogy egy ígéretes jogfilozófus bontogatja a szárnyait,³ de 1935 után fordulat következett Bibó érdeklődésében: 1935 és 1941–42 között szép lassan eltávolodott a jogfilozófiától és a társadalomelmélet, egy nagyon tágan értelmezett politikaelmélet felé fordult.⁴ Az fordulat mögött egy igen erős közéleti érdeklődés állt.

Bibó „megtért” a neokantiánus jogfilozófiától a társadalomelmélethez. A megtérés szót Nagy Endre használja egy tanulmányában, melyben Bibó váltását a jogfilozófiától a politikaelméletig megtérésként jellemzi és egy tágabb, tudásszociológiai kontextusba helyezi, bemutatva, hogy miként lett a középosztálybeli gyerekből élményei hatására baloldali elkötelezettségű gondolkodó.⁵

Élményekről beszélve a népi mozgalomhoz való kötődésére gondolok. A szegedi évek alatt kialakult egy triumvirátus: Bibó István, Reitzer Béla és Erdei Ferenc, egy nagyon érdekes baráti hármas. Ez bizonyos értelemben reprezentálta a két háború közötti magyar társadalomnak a szerkezetét: Bibó keresztény középosztálybeli református családból származott, halasi volt a família, Erdei, makói hagyományos család gyermeke, paraszt-vállalkozó ivadék volt, míg Reitzer Béla, zsidó középosztálybeli fiú. Nagyon szoros intellektuális együttműködés alakult ki közöttük. Aztán az utak elágaztak. Reitzer munkaszolgálatosként halt meg valahol Ukrajnában, Erdei útja végül a kommunista pártig vezetett. Bibó, mint jeleztük egy ígéretesen induló tudóspalántaként kezdte a pályáját és úgy tűnt, hogy befutja azokat az akadémiai utakat, amelyekre tehetsége predestinálta. Aztán másként történt.

A a háború alatt egy ideig köztisztviselőként az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott, aztán a háború után szerepet vállalt az újjáépítésben. Amíg Erdei volt a belügyminiszter, addig osztályvezetői pozícióban volt. Akadémiai karrierje is töretlen maradt egy ideig: a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta, Szegeden pedig egyetemi tanár lett. 1948-ban, pontosabban 1949-ben tört meg ez az ígéretes karrier, amikor egy tagrevíziót kezdeményeztek a hatalomra kerülő kommunista párt funkcionáriusai a Magyar Tudományos Akadémián, és Bibó

---

³ Bibó jogfilozófiájára vonatkozóan lásd: Zsidai Ágnes: *Jogbölcseleti torzó: Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Budapest: Szt. István Társulat, 2008.

⁴ Kovács Gábor: Bibó István és a politikai filozófia In: *Korunk*, 2015. június, 34–39.

⁵ Nagy J. Endre: „Tettbeszéd” Bibó István 1935-ös „megtérése”. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Budapest: Új Mandátum, 2001, 111–144

ennek eredményeképpen parkolópályára került, 40 évesen, s ezután – az 1956-os forradalomban való részvételt és az azt követő bebörtönzést követően – belső emigrációban élte az életét.

Paradox helyzet volt ez: Bibó egész gondolkodásmódja a dialógusra épült, de elszigetelt léthelyzete miatt monológokra kényszerült. Ha megnézzük a Bibó-szövegeket, akkor azt látjuk, hogy a '40-es évek elejétől egészen az utolsó idők szövegeiig egész blokkok ismétlődnek szó szerint a bibói szövegtörzsben. Nem volt módja arra, hogy vitákban mérje le, vagy vitákban ütköztesse a nézeteit: magányos gondolkodó maradt.

Mi volt Bibó érdeklődésének a centrumában? Az átmenetek problémája: hogyan lehet egy autoriter, hierarchikus, félig-meddig rendi társadalomból átlépni egy demokratikus társadalomba? Bibó bizonyos értelemben tranzitológus volt. Ebben a vonatkozásban a mai napig időszerű, hiszen úgy tűnik, hogy ez a régió mindig újra és újra megfutja ugyanazokat a köröket, amelyek időleges emelkedéssel kezdődnek, aztán az azt követő visszaeséssel végződnek. Bibó mint a politikai pszichológia művelője, és a kollektív politikai mentalitási struktúráinak leírója olyasféle szerkezeteket sejtett meg a kelet-európai s kiváltképpen a magyar fejlődésben, melyek kísérteties módon a mai napig újratermelődnek.

Bibó a rendszerváltásoknak volt a specialistája, és ha van, ami összeköti az életmű különböző periódusait 1935 után, tehát a jogfilozófiától való eltávolodást követően, az éppenséggel a politikum jelenségére vonatkozó kitartó érdeklődése. Meg volt róla győződve, hogy a politikai létezés az emberi létezés alapvető szférája: az emberi mivolt valamilyen módon a politikában teljesedik ki. Kérdés: mit értett ő politikán?

Bibón határozottan antiweberiánus módon értelmezte a politikát. Nézeteinek legbelső magja egy republikánus meggyőződés, miszerint a politika a közügyek szférája.⁶ Amikor 1935-ben megjelent Erdeinek *Parasztok* című műve, Bibó írt róla egy recenziót, amiben nemcsak ezzel, hanem Erdei munkásságával is foglalkozott. Mit tartott fontosnak ebben? Mindenekelőtt a tanyás mezőváros koncepcióját. Ennek mintája Makó és környéke. Szereplői azok a tanyás paraszt-

---

⁶ Radnóti Sándor teljes joggal állapítja meg róla: „Ha Bibó politikai-elméleti alapjait a Machiavelli-hagyománnyal ellentétben nem a *hatalomfelhasználás*, hanem a társadalmi érintkezés elméletének mondtuk, most hozzátehetjük, hogy ez az elméleti háttér antikizáló, amennyiben visszatérést jelent az erényes közösségi élet, az aktív közösségi politizálás és a politikai berendezkedés összekapcsolódásához.” /Radnóti Sándor: „A legitimáció keletkezése.” In: In: Réz Pál(fel. szerk.): *Bibó-émlékkönyv I. Századvég Kiadó, Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991, 378. o./*

vállalkozók, akiknek van földjük, tanyájuk a város mellett, bejárnak a városba, ott is van lakásuk, kétlakiak. A városon kívül végzik a termelési tevékenységet, de – a hajdani görög polisz polgáraihoz hasonlóan – részt vesznek a közügyekben. Amikor aztán este hazaballagnak a kocsmából, vagy kimennek a tanyára, akkor az a jóleső érzés marad bennük, hogy valami fontos dolgot csináltak: a közügyekkel foglalkoztak.

Van tehát egy nagyon erős republikánus éthosz a bibói életműben és érdekes módon van egy kettősség is, mert ehhez Bibónál egy határozott elitelmélet társul.⁷ Ha nagyon belegondolunk a kettő voltaképpen diszkrepáns. Az elitelméletnek ugyanis az a lényege, hogy a politika egy vékony rétegnek, az eliteknek a dolga: nekik kell a közügyekkel foglalkozniuk. Ez kettősség mindvégig megmaradt.

Ha elolvassuk az 1971–72-es utolsó nagy szintetizáló írást, *Az európai társadalomfejlődés értelmét* – ez utólag adott cím, a szöveg valójában nem az európai társadalomfejlődés értelméről szól, hanem a politikai fejlődést, az európai civilizáció politikai teljesítményeit taglalja – azt látjuk, hogy az elit fogalmát nem használja. Ám ez végig ott kísért gondolatmenetben. 1968-ban írt nagyon érdekes írása, az *Uchronia*⁸ – amit együtt érdemes olvasni a 1971–72-es *Az európai társadalomfejlődés értelmével* – az elitelméletre épül. Elképzelt, alternatív történelem ez. Mi lett volna, ha a 15. században a zsinati mozgalom győz a pápasággal folytatott küzdelmében, demokratizálódik a pápaság, elmarad az egyházszakadás, és egészen más irányt vesz az európai történelem? Az elgondolás mögött Bibónak a történetfilozófiai koncepciója áll, amit Guglielmo Ferrerótól örökölt. (Ferrero 1934–35-ben Genfben tanára volt és roppant módon inspirálta nézeteit.) A koncepció lényege az, hogy a történelemben vannak bizonyos, hosszútávra meghatározó jellegű csomópontok. Mint amikor a vonat beér egy pályaudvarra, ahol váltók vannak, és attól függően, hogy a vasutasok hogyan állítják a váltókat, indul el valahova a vonat. Két pályaudvar között egy-egy determinált szakasz van, amiről nem lehet letérni. Bibó szerint ilyen 'váltóállítási' periódus volt a 15. század, amikor másképpen is alakulhattak volna a dolgok, másképpen is lehetett volna a váltót állítani.

---

⁷ Kovács Gábor: Elit, közösség, és kizsákmányolás. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Tanulmány Kiadó, Pécs 1993, 148-166.

⁸ Kovács Gábor: Változatok a történelemre – Bibó István Uchroniája. 2000, 1997/július, 47–53.

Az uchrónia mint műfaj pandanja az utópiának. Míg az utópia a nem létező helyekkel foglalkozik, az uchrónia a nem létező idővel, elképzelt idősorokkal. Az ötletet Bibó egy Charles Renouvier nevű illetőtől vette, aki a 19. század végén írt egy vaskos könyvet arról, hogy mennyivel másként alakult volna az európai történelem, ha annak idején az antikvitásban nem úgy alakulnak a dolgok, ahogy alakultak. Bibó *Uchróniájában* megmarad az egyház univerzálisnak, nincs egyházszakadás és az univerzális egyháznak a világelítje mint értékteremtő és értékőrző elit istápolja az európai civilizációt. Elmarad a francia forradalom jakobinus diktatúrája, minden értelmiségi az egyház kebelében működik, Robespierre is egyházfiként fejezi be békés életét, miként Marx Károly is a vatikáni könyvtár termeiben írja meg a *Spectrum pervadit Europam, a Kísértet járja be Európát* című írását. Egy alternatív modernitás gondolata jött itt Bibónál elő: hogyan lehetett volna kikerülni a 20. századnak a traumáit mind magyar, mint pedig az európai civilizáció vonatkozásában?

Ha megnézzük a nemzetközi kontextusát ennek az elit-problematikának, akkor azt látjuk, hogy a két háború között voltak igen divatosak az elitelméletek, amelyek valójában valamikor még a századforduló környékén, az első nagy modernitásválság időszakában jelentek meg. Maga a szó valamikor a 18. század végén lett abban az értelemben használatos, ami a későbbiekben általánossá vált, a társadalom azon csoportjaira vonatkoztatva, amelyeknek feladata a többiek irányítása. Elsősorban olasz és német, spanyol területeken virágoztak az elit-teóriák, de nem kizárólag. Többek között Arnold Toynbeet említhetjük meg ebben a vonatkozásban. Ő volt az, aki első világháború után elkezdett monumentális világtörténeti munkájában – aminek tipikus angol understatementtel az *A Study of History* címe adta – a kisebbségek és tömeg kettősségére alapozta a maga koncepcióját. De ez volt a kiindulópontja Oswald Spenglernek vagy Ortega y Gassetnek is. Utóbbi nagyon erősen hatott Magyarországon, Németh László közvetítésével Bibót is inspirálta.⁹

Elitek versus demokrácia – ez a szembeállítás a dolog lényege. A két háború közötti elitelméletek egy látens, vagy nem is annyira látens demokráciakritikával járnak együtt. Az első világháború utáni időszakban tetőzött az modernitásválság, ami már a századfordulón

---

⁹ Kovács Gábor: Az "inspiráló hatás": Németh László történelemfelfogása, elitelmélete, Európa-képe, politikai koncepciója és Bibó István ezekhez való viszonya. In: *Forrás* 35. évf. 11. sz. (2003), 78–112. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0311/kovacs.html>

elkezdődött. A válság-érzés az egész világon érezhető volt, nemcsak a vesztes országokban, de a háború után a nyertes oldalon is. A korszaknak egy nagyon összetevője volt a demokráciaellenesség. Németország volt a hazája ennek az életérzésnek, a weimari Németország, amelyik nagyon érdekes hely volt: a feminizmustól kezdve a rasszizmusig mindenféle kavargott a levegőben. Thomas Mannak a pályafutása nagyon jellemző a korra. Annak a konzervatív forradalomnak a protagonistájaként kezdte, amelyik tulajdonképpen nem volt egységes mozgalom: utólag találták ki a terminust egy bizonyos fajta életérzésre, meg világszemléletre, amelynek része volt a demokráciakritika, elitelmélet és a konzervatív kultúrkritika. Aztán Mann később eltávolodott ettől az állásponttól és világszemlélete határozott liberális színezetet öltött.

Itt említhetjük Walter Struve *Elites against Democracy* című könyvét, ami még a századfordulót megelőző időszakról egészen '33-ig feldolgozza a németországi elitelméletek történetét Max Weberől Hermann Keyserlingig.¹⁰ Utóbbi nagyon népszerű volt Magyarországon, *Az európai spektrum* című könyvét sokan forgatták.¹¹ Nemzetkarakterológiát művelt Keyserling, nagyon sokan hivatkoztak rá a magyar nemzetkarakterológiák szerzői közül. Spengler is nagy hatással volt a magyar szellemi életre: ugyan nem fordították le az *Untergangot* magyarra, de hát mindenki olvasott németül azokban az években. A *Café Babel*ben néhány évvel ezelőtt megjelent egy recenziócsokor a húszas évekből, amiből kitűnik, hogy mennyi mindenkit megérintett a német szerző.¹² Többek között Szerb Antalnál erős a Spengler-hatás.

Ám Bibó miatt számunkra fontosabb Ortega. Németh László volt nagy Ortega recipiens. Márpedig Németh Lászlónak rendszeres olvasója volt a fiatal Bibó, az ő intellektuális szocializációjában az író alapvető szerepet játszott. Mindig meg is védte Németh Lászlót '45 után, vagy amikor támadták a *Kisebbségben* miatt. Egyébként személyes kapcsolatban is voltak 1945 után a kommunizmus évtizedeiben. Bibó, Németh László, Ilyés Gyula összejártak, együtt

---

¹⁰ Struve, Walter: *Elites against Democracy*. Leadership Ideals in Bourgeois Political Thought in Germany, 1890-1933. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1973.

¹¹ Keyserling, Hermann: *Das Spektrum Europas*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1928.

¹² Goldzieher Miksa, Nagy Lajos, Csécsy Imre, Erényi Gusztáv, dr. Schweiger Lázár: A nyugat alkonya, *Café Babel*, 15-16.szám (Vizió),

szilvesztereztek, volt egy baráti kör, melynek tagja volt például Borsos Miklós. Illyés naplóját olvasva, megtudjuk, hogy egy ízben nagy vitája volt Bibóval az erdélyi kérdéstről. Nem derül ki azonban pontosan, mi is volt ennek a lényege. És persze Bibó szerzőtársa volt Németh Lászlónak a második *Válaszban*, 1945–48 között. Ez folytatása volt a Sárközi György által szerkesztett, háború előtti folyóiratnak. A második *Választ* Sárközi Márta, Sárközi felesége jegyezte. Bibó sokat írt ebbe, hasonlóan Németh Lászlóhoz, vagy ahhoz a Hajnal Istvánhoz, aki szintén jelentősen hatott Bibóra.

Németh László új nemesség koncepciója explicit elitelmélet; nem titkolt kritikája az aktuális magyar politikai elitnek. Ez a réteg magával hozta őseitől az uralkodás tudományát, de nincs magasabb értelme uralkodásának; tud sarkantyúzni, de nem tudja, merre lovagoljon. Németh László itt a *lényeglátó* és a *hamis realista* híres bibói fogalompárját előlegezi meg. Bibó a magyar történelemben állandóan újratermelő polarizációra utal ezzel az antinómiával: vannak egyrészt a hamis realisták: ők azok, akik nagyon jól átlátják a hamis helyzetek belső logikáját, a politikai hatalom birtokosaivá válva szembe kerülnek azokkal, akik értékeket tartanak szem előtt cselekszenek, s akik közélet peremére szorulva próféta pozícióba kerülnek. Ők a lényeglátók, akiknek abszurd és veszélyes fantazmagóriái igaz és helytálló meglátásokkal keverednek. Bibó szerint tulajdonképpen mind a kettő eltorzult karakter. Ugyanannak a torzulásnak a két különböző oldalát képviselik.

Egy kortárs szerző, Robert D. Putnam, tipológiájában, összegyűjtötte az elitelméleteknek az általános jellemzőit.¹³ A politikai hatalom, más javakhoz hasonlóan egyenlőtlen oszlik meg a társadalom tagjai között. Az embereknek két csoportja van: egyeseknek van hatalmuk, másoknak nincsen. Az elit belsőleg egységes, homogén, sajátos elittudattal bír, hatalmát állandósítani tudja, és a társadalom jól körülhatárolható szegmenseként újítja meg magát. Ez az elit autonóm, döntéseiben szuverén – mondja Putnam.

Bár az elitelmélet a két háború közötti időszakban virágzik, de a háború után sem tűnik el a nemzetközi szellemi életből. C. Wright Mills 1956-os könyve, a *The Power Elite* az amerikai politikai elit szerkezetét elemzi.¹⁴ Aztán az 1980-as évek végétől van egy reneszánsza a neo-

---

¹³ Putnam, Robert D.: *The comparative study of political elites*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1976.

¹⁴ Mills, C. Wright: *Az uralkodó elit*. Budapest: Gondolat, 1972.

elitelméleteknek: a figyelem középpontjába kerülnek a globális elitek, amelyek nem számonkérhetőek, illékonyak, de befolyásolják a világ sorsát.¹⁵

A két háború közötti elitelméletekben, kiváltképpen Bibónál, van egy borzasztó erős morális töltet, ami a második világháború utáni teóriákból hiányzik. Bibó számára az elit nem pusztán azt a társadalmi csoportot jelentette, amelyiknek a kezében van a politikai hatalom; nála ennél jóval többről van szó. Ez a többlet Bibónak érték és valóság, *Sein* és *Sollen*, értékek és politika viszonyára vonatkozó koncepciójával függ össze. Az elit az a társadalmi csoport, melyiknek a tagjai termelik és karbantartják az értékeket, ill. gondoskodnak a társadalmi intézményeken keresztül arról, hogy ezek az értékek a társadalmi cselekvési mintázatok elemévé válva befolyásolják a társadalom működésmódjait. Ez az elit alapvető feladata.¹⁶ Bibó többször és határozottan leszögezte azt, hogy önmagában a hatalom birtoklása egy társadalmi csoportot önmagában nem tesz elitté.

Most jutottunk el az előadás helyi, kolozsvári vonatkozásához. Amikor magántanárként, a második bécsi döntés után, 1940-ben Bibó itt, a kolozsvári egyetemen tartotta az előadásait, a *Társadalomtudomány* című folyóirat – amiben gyakran publikált ezekben az években – egy körkérdést tett közzé: mit gondolnak az akkori magyar szellemi élet képviselői, mi lesz Erdélynek, a visszacsatolt Észak-Erdélynek a szerepe a magyar történetben, kultúrában, politikában? Bibót is felkérték: írja meg a véleményét. Így született egy befejezetlen szöveg, amelyet végül soha nem publikált életében, tehát ez nem jelent meg a *Társadalomtudományban*.¹⁷

Amikor Bibó később – valószínűleg iratait rendezve – elővette a szöveget, azt írta első lap tetejére: „Erdély közszelleme kissé idealizálva”. Valóban: ha az ember olvassa a szöveget,

---

¹⁵ Kovács Gábor: Elitek és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában. In: Nyíri Kristóf–Palló Gábor (szerk.): *Túl az iskolafilozófián: A 21. század bölcséleti élménye*. Budapest: Áron Kiadó, 2005, 355–371.

¹⁶ “Az igazi elit – legyen az papság, nemesség, osztályelit, hivatáselit vagy világnézeti elit – él és alkot, törvényeket hoz, társadalmi szabályokat őriz, közéletet él, hadat visel, békét köt, társadalmi munkát és társadalmi lehetőségeket oszt el, országot szervez, utat, csatornát, házat, várost épít, gépet konstruál, expedíciót szervez, embereket gyógyít, és mocsarakat csapol le, erdőt irt, növényt nemesít, állatfajokat keresztesz, új kézműveseljárásokat talál ki, könyvet ír, műveket alkot, utazik, szórakozik, könyvtárakat és képtárakat gyűjt, hivatalokat vezet, ítél, békít és büntet, prédikál, gyóntat és vigasztal, tanít és nevel, gondolkodik, kutat és kísérletezik: mindaz, amit csinál, *szociális munka*, mindazt, amit csinál, *társas érzékkel*, vagyis a társas élet feltételei s a közösség érdekei iránti érzékkel csinálja. Erőpazarlás, ha mindezek helyett az elit arra kényszerül, hogy a társadalmi egyensúly helyreállítására *külön* szociális munkát végezzen. /*Elit és szociális érzék*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/51.html/>

kiderül, hogy nem annyira a valóságos Erdélyről van itt szó.¹⁸ Erdély elsősorban ideáltípus Bibó számára, egy lehetséges alternatíva az anyaország társadalmával, illetőleg ennek a társadalomnak a közszellemével szemben. Kiindulópontja az, hogy mindkét helyen, mind Erdélyben, mind pedig az anyaországban születésrendi társadalomról van szó, amely a múltból örökölt társadalmi helyzeteken alapszik. Azonban egy döntő különbség.

Itt jut el Bibó az értékrend problémájához. Az erdélyi társadalomban van egy kialakult szilárd értékrend, mely összekapcsolódik egy közmeggyőződéssel, amely az egyéni és társadalmi cselekvés mikéntjét befolyásolja. A társadalom ennek az értékrendnek az alapján szocializálódik.

Ahogy tovább olvassuk ezt a pár oldalas, rövid szöveget, kiderül, hogy Erdély ebben a csonkán maradt írásban Bibónak apropóként szolgál azon történelemfilozófiai elképzelésének kifejtésére, melyben az organikus társadalomfejlődést preferálja a forradalmak által megszakítottal szemben. A koncepció majd az 1971–72-es nagy esszében teljesedik ki. Ott Északnyugat-Európa, Skandinávia és Anglia, vagy Nagy-Britannia lesz majd annak fejlődési útnak az ideáltípusa, amelynek eredményeképpen a középkori, születésrendi alapokon nyugvó, hierarchizált társadalom organikus módon, viszonylag békésen került át egy modern élethelyzetbe, egy modern társadalomba. Az a premodern társadalmi közmeggyőződés, hogy mindenkinek megvan a maga társadalmi szerepe, és ehhez a társadalmi szerephez különböző etikai kódexek társulnak, a harcosnak, a papnak, stb. a kódexe, ezeken az organikus fejlődést végigcsináló területeken egy általános emberi méltóságon alapuló modern etikai koncepcióvá alakult át fejlődött ki.

Ezt állította szembe Bibó a francia – s a kontinens jó része által befutott – történelmi pályával. Itt túlélte magát egy születésrendi alapokon nyugvó társadalom: ám kimosódott alóla az az értékrend, amely legitimálta a társadalom alsó rétegei számára az elit szerepét. Ezért fontos Bibó számára Erdély ebben a korai írásban: szembeállít – társadalomkritikai éllel – egy idealizált Erdély-képet az anyaországi helyzettel. Ekkor már erősen benne van a népi mozgalomban, túl az 1939-es makói találkozón, amit ő is tevőlegesen szervezett Erdeivel együtt, túl a Márciusi Fronton, aminek egyik programváltozatát együtt írta Reitzer Bélával. Tehát társadalomkritikáról

---

¹⁸ Bárdi Nándor: Bibó és Erdély. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.) *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Tanulmány Kiadó, Pécs 1993, 191–198.

van itt szó: annak a magyarországi társadalomnak a kritikájáról, amelyet Szekfű Gyula neobarokk társadalomnak nevezett. Ezzel van szembeállítva egy idealizált Erdély.

Igaza van Bárdi Nándornak, amikor azt írja, hogy furcsa az, hogy egy szó nincs a szövegnek az elkészült részében a nemzetiségi kérdéstről. Hiszen a bibói életműnek a későbbiekben egyik alapvető eleme a nemzetivé válás dinamikájának a vizsgálata. Ám az írás csonka: nem tudhatjuk hogyan akarta Bibó befejezni. Ami elkészült az a társadalomkritikai rész. Erdély versus Anyaország, organikus fejlődés versus anómikus állapot. Mert mi van Magyarországon? Vannak felülről nagyon gondosan őrzött, alulról pedig vitatott helyzeti egyenlőtlenségek, egy premodern szituáció maradványa, amelyben a társadalmi egyenlőtlenségeket legitimáló, rétegekre szabott etikai kódexek már nem léteznek, szóval a dolog már nem működik. A társadalom erkölcsi közmeggyőződése többé már nem kompatibilis az elit önmagáról alkotott képével. Olyan helyzet ez – mondja Bibó – amikor mindenki elbizonytalanodik, az elit többé nem tölti be társadalmi funkcióját és pótcselekvésekbe menekül.

Ez az a helyzet, az archaikusból a modern társadalmi állapotba való átmenet szituációja, amelyben – ahogy Peter Berger fogalmaz – a becsület helyébe az emberi méltóság fogalma lép.¹⁹ S valóban: az emberi méltóság ideája végigvonul az egész bibói életművön. Bibó ragaszkodott ahhoz – ez a meggyőződés épp ezekben az években alakult ki –, hogy Magyarországon kettős forradalom kell. Egy intézményes forradalom, amely egy demokratikus mechanizmus játékszabályait biztosító intézményrendszert teremt, de emellett kell egy belső forradalom, az emberi méltóságnak a forradalma, amely egy keresztény alapú etikai kódexen alapszik. Az emberi méltóság egy és oszthatatlan, mondja Bibó azon a Magyarországon, ahol a parlament – az erős antiszemita közhangulattól megtámogatva – egymás után hozza a zsidótörvényeket.

Nagyon érdekes Bibó lelki, morális lelki evolúcióját végigkísérni ezzel kapcsolatban. Kezdetben ő maga is osztja középosztályi közege kulturális antiszemitizmusát. Van egy vázlat, ami Erdei hagyatékából került elő: ez az ún. zsidókérdéssel foglalkozik, s határozott Szabó Dezső-i attitűdöt tükröz. Szabó Dezső az egész népi mozgalomra, így vagy úgy, de nagy hatást gyakorolt, miközben ő maga nagyon ambivalens viszonyban volt a népi írőkkel. 1919-ben, a tanácsköztársaság alatt megjelent *Elsodort falu*, rendkívüli hatást gyakorolt a korabeli

¹⁹ Berger, Peter: A becsület fogalmának korszerűtlenségéről. Fordította Kovács Gábor. *Világosság*, 1992 8–9, 653–660.

közvéleményre egy másik opusszal, Szekfü Gyula a *Három nemzedékével* együtt, és rövid időre úgy tűnt, hogy Szabó Dezső az ellenforradalmi kurzus ideológusa lesz. De nem így történt. Ő volt az, aki megalkotta a *görénykurzus* fogalmát. A görény sunyi, бүdös és lop. Ilyen ez a rendszer, mondta a maga drasztikus módján Szabó Dezső.

A Szabó Dezső-i motívumokat, elgondolásokat sokan átvették. Ilyenkor ezek attól függően nyerték el ezek helyi értéküket, hogy miféle koordinátarendszerbe, ideológiai koncepcióba kerültek be. Maga Szabó Dezső egy vitális rasszista koncepciót alakított ki, amit érdekes módon a marxizmus kizsákmányolás-teóriájával házasított össze.²⁰

Bibó említett 1938-as vázlatja teljesen a Szabó Dezső-féle nyomvonalat követi. A zsidóság olyan társadalmi réteggént jelenik meg, amelyik a szabad versenyre van szocializálva, míg a születésrendi, statikus társadalmi szituációkhoz szokott premodern magyar társadalom képtelen ebben helyt állni. Bibó azonban hamarosan túljut ezen az állásponton. Ebben az emberi méltóság fogalma jelent számára kapaszkodót. Valamikor 1938–40 között írja meg a *Szabadságszerető ember tíz parancsolata* című szöveget, amiben tíz parancsba foglalja össze a szabadságszerető ember etikai alapállását: ennek alapvető tétele, hogy az emberi méltóság egy és oszthatatlan. Levonja a gyakorlati következtéseket is: a zsidóüldözés idején, 1944-ben a belügyminisztériumi tisztviselőként mentesítő papírokat állít ki üldözött zsidók számára, amiért egy időre letartóztatják, de minisztériumi közbenjárásra szabadon engedték ezt követően pedig elrejtőzik.

Bibó *Elit és szociális érzék* című tanulmányában az érték problematikával kapcsolja össze az elitszerepet. Az elit kiváltságait a maga teljesítőképességének köszönheti, megfelel bizonyos erkölcsi és gyakorlati értékkövetelményeknek, amit a társadalom támaszt vele szemben. Amíg egy elit teljesítőképes, nem ő kapja a kiváltságos helyzetét a tömegtől, hanem a tömeg köszönheti rendjét, nyugalmát, munkáját neki. Ilyenkor az elit magabiztos. Az Erdéllyel foglalkozó írás azt a problémát veti fel, hogy mi történik akkor, amikor a közmeggyőződés kimosódik a hatalmi szerep mögöl. Itt jön be az elit-teória gondolatmenetébe érdek és érték kettőssége. Bibó valójában a marxizmussal polemizál: hiszen a marxi koncepcióban az érdek az,

---

²⁰ Szabó Dezsőre vonatkozóan lásd: Kovács Gábor: Liberalizmusképek a népi mozgalomban. In: Ludassy Mária (szerk.): *A felvilágosodás álmai és árnyai*, Budapest: Áron Kiadó, 2007, 468–494.

amelyik a társadalmi cselekvés ágenseit ösztönzi a cselekvésükben. Bibó ezt elutasítja. Ha az érdekből indulunk ki, akkor nem hatoltunk be a kellő mélységig, mert az, hogy ki hogyan percipálja a saját érdekét, az az illető értéktudatától függ, attól, hogy miféle értékek alapján cselekszik. Az értékek involválják az érdeket, tehát nem az érdekeknek van primátusa, hanem az értéknek. Több írásban is visszatér a problémára. Ilyen *A pénz* című esszé, amelynek több változata is van, az utolsó 1942-ben jelent meg a *Magyar Szemlében*, a korábbi verzió valamikor 1937–38-ban egy előadás formájában hangzott el először a rádióban. Létezik egy 1942-es előadásvázlat, ami a Györffy Kollégiumban tartott előadáshoz készült, aztán ott van a már említett *Elit és szociális érzék*, illetőleg egy 1943-as írása, ami bizonyos értelemben lezárja ezt az időszakot. Ez formailag egy recenzió Mannheim Károly *Diagnosis of Our Time* című könyvéről, ám voltaképpen ez is egy esszé. Ugyanis a bibói recenzió nem pusztán könyvismertetés, hanem mindig konfrontálja a tárgyalt szerző nézeteit a saját véleményével, tehát inkább egyfajta asszociatív esszének fogható föl. Mannheimel egyébként személyesen is fölvette a kapcsolatot éppen ezekben az években. Ekkor írta a nagy ópuszát *Az európai egyensúlyról és békéről*, ennek része *A német hisztéria* című szöveg, amit Bibó le szeretett volna fordíttatni angolra. El is kezdődött a szöveg fordítása, de végül kútba esett a dolog.

Bibó a szövegeivel tulajdonképpen mindig az elite próbál hatni, úgy a háború előtt, mint a háború után. Ez a szándék az, amely a bibói szerepfelfogás mélyén munkál. Nem a mai értelemben vett média-politológusról van szó, aki a szavazatmaximálás szempontjából nézi a dolgokat, fürkészi a politikai piac állását. A bibói esszé nem erről szól, hanem nevelni akarná az épp aktuális politikai elitet.²¹ Ebben tulajdonképpen valóban van egyfajta aufklérista naivitás; ahogy egyik kortársa, Szabó Zoltán mondta, megátalkodott jóhiszeműség. A bibói esszé célja: hatni a hatalmon lévőkre, befolyásolni a cselekedeteiket. A politikai terapeuta szerepköre ez –, a kifejezés Balog Ivántól származik²² –, egy olyan társadalomban, amely beteg, egyensúlytalan mivolta következtében nem képes a Nyugat–Európából ismert módokon eljutni a

---

²¹ Az esszének két háború közötti magyar kultúrában játszott szerepére vonatkozóan lásd: Poszler György: „Illúzió és értelem. (Vázlat az «esszéista» nemzedék portréjához.) In: Poszler György: *Eszmék – Eszmények – Nostalgia*. Budapest: Magvető Kiadó, 1989, 337-380.

²² Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában: Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Budapest: Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2004.

demokráciához. Ez azért nehéz ügy, mert olyan társadalomról van szó, amely nincsen szocializálva a demokratikus viselkedési mintázatokra, nem ment végig egy olyan szocializációs folyamaton, ami nélkül nagyon nehezen működik a demokrácia. Mit lehet ilyenkor csinálni? Itt jön be az elit szerepe. Ám szükség van egy közösségi-politikai terapeutára is, aki a különböző, egymással látszólag kibékített ellentétben lévő álláspontok között közvetít. Ezzel foglalkozik az 1948-as nagy tanulmány, *A zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Miként lehet kommunikációs blokádot áttörni olyan felek között, akik között, úgy tűnik, semmiféle átjárás nem lehetséges, mert annyira eltérő értékészletet vallanak magukénak. Mit lehet ilyenkor csinálni? Talán legidőtállóbb része Bibó munkásságának ez a nagyon modern attitűd, a kommunikációs megközelítés – teljes joggal emeli ezt ki monográfiájában Balog Iván.

Hogyan lehet egy politikai terapeutának egy ilyen beteg fejlődésű közösséghez közelíteni? Nehéz ügy – mondja Bibó – paradox helyzet ez: ha magamévá teszem a patológus állapotban levő közösség érték-előfeltevéseit, akkor a mondandómnak a tartalma fog elsikkadni, míg ha túlságosan kívülről nézem, túl racionális vagyok, akkor mondandóm egyszerűen lepattan a traumatizált közösség páncéljáról. Bibó fejében nyilvánvalóan a két háború közötti politikai szituáció járt, amikor ezt írta. Az ellenzéki politikai pártok, a szociáldemokraták és liberálisok, kritikája abszolút hatástalan volt: nemzetárulóként és zsidóbérencként voltak számon tartva, stigmatizált pozícióba szorítva. Nagyon okos dolgokat mondott mindenki, a külföldön levő Jászi Oszkártól kezdve, az itt élő liberálisokig, csak éppen semmi hatása nem volt. Ha meg akarjuk érteni, hogy a politikai terapeuta, mint szerepkör miféle élményből nőtt ki, hát ebből.

Amit említettük, Bibó szerint a társadalmi értékek determinálják az érdekeket, érdek csak fix eloszláshoz kapcsolódik, érték nélkül csak nyers egotizmus van, de társadalmi érdekelismerés és érdekkövetés nincs: ezért elsődlegesek az érdeket strukturáló rendezőelvek, amelyeket nem osztályok, hanem emberek találják ki. Az, hogy ki mit ismer föl érdekként, mindig valamiféle érték koncepció következménye.

Az elit vezetési képessége egy pszichológiai kölcsönviszony: tekintély kell a vezetéshez, amely bizalmon alapul. Az egész mögött tényleges társadalmi teljesítménynek kell lennie. Ez utóbbi a vezetettek bizalmából kinövő tekintélyt generál: ebből táplálkozik a jól funkcionáló elit egészséges önbizalma. Az *Elit és szociális* érzék című írásban Bibó nagyon tág értelemben definiálja, hogy mi is az elit: azok csoportja, akik a közösség céljait artikulálják. Ennyi. Amint már jeleztük, amikor elitekről beszél, nem a politikai hatalom van figyelme középpontjában.

Kultúrát csinál az elit, az emberi élet élésére, az emberi élethez való erkölcsi viselkedésre, az emberi szükségletek mélyítésére és finomítására ad mintákat, ebből lesz a kultúra. A politikai hatalom birtoklása ezekből következik. Amikor nincs tényleges társadalmi teljesítmény, az elit elveszíti az önbizalmát és ekkor menekül mindenféle látszattevékenységbe, ún. társadalmi munkába. Bibó szerint ez nonszensz: az elitnek nem jótékonykodnia kell, meg osztania, hanem a saját dolgát végeznie. Mikor nem ezt teszi, ez az annak a jele, hogy megrendült az elitpozíciót legitimáló társadalmi jóváhagyás; ez a végső oka az elit pótcselekvésének.

A legitimáció problémája jön itt be a gondolatmenetbe: ez az, ami ezekben az években egyre inkább foglalkoztatja Bibót. Ferrero nyomán figyel föl ennek fontosságára; éppen azért mert az elit-problematika fölkeszíti erre. Persze, valójában már az 1935-ös jogfilozófiai disszertációjában is jelen van implicit módon az egész kérdéskör: legitimáció, szabadság, hatalom, jogfilozófiai terminológiával elővezetve.

Az elitszerep Bibónál értelmiségi szerep. Ez Németh Lászlótól kölcsönzött gondolat. Az úr hűbéri szerep, a középosztály a kapitalista társadalomban betöltött szerep, míg az értelmiségi örök emberi szerep, középpontjában a kultúracsinálással és értékteremtéssel – véli Bibó. A legtagabb értelemben vett társadalomszervezésről van itt szó. Aki értéket hoz létre a társadalmi élet legkülönbözőbb területein, az tartozik a kreatív elitbe. Voltaképpen a Toynbee-féle definícióhoz áll ez közel: az elit alkotó kisebbség.

Bibó eliteóriája mélységesen összefügg modernitásképével. Fiatalkorában nagyon inspirálja az a két háború közötti válságfilozófiai irányzat, amely Ortega y Gasset, Johan Huizinga, Oswald Spengler és mások nevével fényjelezhető, de ő szelektív módon nyúl ehhez a tradícióhoz. Az egyéni szabadság kezdettől fogva alapérték a számára. Felfogását leginkább keresztyén vagy keresztyén perszonalizmusként lehet jellemezni. Bibónak az *Uchróniában* elképzelt alternatív modernitásában a *homo oeconomicus*, a kalkulatív, gazdasági érdekei által motivált embert a modernitás domináns típusát a *homo christianus* váltja föl.²³ Ő az, aki egyszerre szocialista, liberális és keresztyén – mondja Bibó a fiatalkorában Horváth Barnától eltanult szinoptikus módszer szellemében. Bibó – reformátustól meglehetősen szokatlan módon – mindvégig

---

²³ Erre vonatkozóan lásd: Ludassy Mária: „Bibó István és Félicité Lamennais, avagy arról, hogy miért nehéz egalitárius liberalizmusról és szabadelvű szocializmusról beszélni Isten segedelme nélkül.” In: *A hatalom humanizálása*. 222–232.

hatalatlan respektussal viseltetik a pápaság intézménye iránt. Az *Uchrónia* voltaképpen arról szól, hogy középkori keresztény egyház történelmi missziója az értékörzés feladatának továbbvitele lett volna a modernitás viszonyai között. Ez azonban nem sikerült. A modernitás katasztrófái – világháborúk, holocaust – ennek a kudarcnak is a következményei.

Irodalom

Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában: Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Budapest: Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2004

Bárdi Nándor: Bibó és Erdély. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.) *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Tanulmány Kiadó, Pécs 1993, 191–198.

Berger, Peter: A becsület fogalmának korszerűtlenségéről. Fordította Kovács Gábor. *Világosság*, 1992 8–9, 653–660.

Bibó István (1911-1979) *Életút dokumentumokban*. Összeállította Huszár Tibor. Szerkesztette Litván György és S. Varga Katalin. Budapest: 1956-os Intézet-Osiris-Századvég, 1995.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok I-IV*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986–1990, online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/>

Csejtei Dezső: “Ortega y Gasset Németh László és Bibó István munkásságában.” In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Budapest: Új Mandátum, 2001, 211–234.

Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.

Goldzieher Miksa, Nagy Lajos, Csécsy Imre, Erényi Gusztáv, dr. Schweiger Lázár: A nyugat alkonya, *Café Babel*, 15-16.szám (Vízió),

Keyserling, Hermann: *Das Spektrum Europas*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1928

Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó*. Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 20004.

Kovács Gábor: Bibó István politikum-fogalma. *Tolle Lege*, Jog-és társadalomelméleti folyóirat, III. évfolyam 1. szám, 2013. <http://tollelege.elte.hu/publicist/kovacs-gabor>

Kovács Gábor: Elitek és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában. In: Nyíri Kristóf–Palló Gábor (szerk.): *Túl az iskolafilozófián: A 21. század bölcséleti élménye*. Budapest: Áron Kiadó, 2005, 355–371.

Kovács Gábor: Elit, közösség, és kizsákmányolás. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Tanulmány Kiadó, Pécs 1993, 148-166.

Kovács Gábor: Az "inspiráló hatás": Németh László történelemfelfogása, elitelmélete, Európa-képe, politikai koncepciója és Bibó István ezekhez való viszonya. In: *Forrás* 35. évf. 11. sz. (2003), 78–112. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0311/kovacs.html>

Kovács Gábor: Liberalizmusképek a népi mozgalomban. In: Ludassy Mária (szerk.): *A felvilágosodás álmai és árnyai*, Budapest: Áron Kiadó, 2007, 468–494.

Kovács Gábor: Változatok a történelemre – Bibó István Uchróniája. 2000, 1997/július, 47–53.

Ludassy Mária: „Bibó István és Félicité Lamennais, avagy arról, hogy miért nehéz egalitárius liberalizmusról és szabadelvű szocializmusról beszélni Isten segedelme nélkül.” In: *A hatalom humanizálása*. 222–232.

Mills, C. Wright: *Az uralkodó elit*. Budapest: Gondolat, 1972.

Radnóti Sándor: „A legitimáció keletkezése.” In: *Bibó-émlékkönyv* Budapest-Bern: Századvég Kiadó-Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991, I. kötet, 367-382. o.

Zsidai Ágnes: *Jogbölcseleti torzó: Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Budapest: Szt. István Társulat, 2008.

Nagy J. Endre: *Eszme és valóság*. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok. Budapest-Szombathely: Pesi Szalon Könyvkiadó-Savaria University Press, 1993.

Putnam, Robert D.: *The comparative study of political elites*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1976.

Trencsényi Balázs: „A tegnap árnyékában (Bibó István és az Uchronia)” *Nappali Ház* 1993/2, 35–44.

Struve, Walter: *Elites against Democracy*. Leadership Ideals in Bourgeois Political Thought in Germany, 1890-1933. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1973.